

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ: СПРОБА ВИРІШЕННЯ

Статья посвящена анализу одного из проблемных вопросов уголовного права: санкциям и основным принципам их построения. В работе на основании личных исследований и научных разработок отечественных и российских ученых сравниваются принципы конструирования санкций в Украине и некоторых других странах.

The article analyses one of the most problematic institutes of criminal law: sanctions and main principles of their constitution. Based on individual research and analysis of scientific investigation of Ukraininan as well as Russian scientists, principles of construction of sanctions in Ukraine and other countries are compared in the reserach work.

В Особливій частині діючого КК важко простежити логічний взаємозв'язок санкцій у законодавчій характеристиці відповідних діянь. Питання про неблагополучний стан санкцій КК для кримінально-правової літератури не є новим. До нього зверталися багато авторів, що, підкреслюючи недосконалість кримінального законодавства, вказували на необхідність вивчення ефективності санкцій, поширеності тих або інших діянь, характеру суспільних відносин, пов'язаних із кримінально-правовою заборонаю, суспільної небезпеки конкретних злочинів, розширення альтернативних санкцій, обліку в них повторності злочинів¹.

Дослідженням вказаної проблеми займалися такі науковці, як Богатирьов І.Г., Коган В.М., Колб О.Г., Коржанський М.Й., Кригер Г.Л., Маляренко В.Т., Мальцев В.В., Мельник М.І., Осипов П.П., Фріс П.Л., Черкасов С.В. та багато інших.

Метою запропонованої роботи є спроба визначення основних принципів конструювання кримінально-правових санкцій для їх ефективного застосування.

Без постійної роботи над поліпшенням кримінально-правових норм, без наукового аналізу практики їх застосування, наполегливого і цілеспрямованого пошуку шляхів підвищення авторитету кримінального закону навряд чи кримінально-правова наука буде відповідати вимогам сьогодення. У цьому зв'язку очевидна необхідність комплексного вивчення змісту і сутності кримінального закону, розробки теоретичних прийомів і правил їхньої побудови.

Санкція кримінального закону передбачає вид і міру покарання за вчинений злочин. Оскільки злочинність кожного історичного періоду характеризується певними особливостями, то санкції повинні враховувати ці особливості, щоб бути ефективними.

Найбільш предметно і докладно проблему кримінально-правових санкцій розглянув А.П. Козлов. У його роботі є пропозиція використовувати при конструюванні санкцій так звану медіану (типовий розмір покарання)². Але, на думку С.В. Бородіна, яку ми повністю розділяємо, складність і невизначеність розрахунків утруднюють використання його пропозиції³.

Зосередивши увагу на залежності санкцій від диспозиції, ми залишили в стороні одне з принципових положень кримінального права, що має безпосереднє відношення до проблеми побудови кримінально-правових санкцій. Мова йде про

© ТКАЧУК Юрій Олександрович –здобувач Київського національного університету внутрішніх справ

індивідуалізацію покарання. Встановлення в законі певних меж покарання, рамки якого дозволяють суду врахувати особу винного і застосувати його найефективніше у кожному конкретному випадку, ставить проблему визначення допустимих меж суддівського розсуду, що виражаються безпосередньо в санкції. Тому слід підкреслити, що санкція кримінально-правової норми включає не тільки санкцію статті Особливої частини кримінального закону, а також і ряд положень його Загальної частини: про можливість призначення покарання нижче нижчої межі, про конкретні правила призначення окремих видів кримінального покарання; про застосування умовного засудження та ін.

Розглядаючи питання про структуру норми кримінального права, Н.Д. Дурманов відзначав тісний зв'язок Загальної і Особливої частин кримінального закону і писав, що «норма кримінального права поєднує конкретне юридичне положення Особливої частини з безліччю нормативних положень Загальної частини». Це повною мірою розповсюджується і на санкцію як елемент кримінально-правової норми.

Російські учені-юристи завжди звертали увагу на не зовсім вдалий прийом законодавця по вказівці лише верхньої межі санкції. Так, за даними проведеного нами дослідження, КК УРСР 1960 року (станом на 01.02.1993р.) містив 59,06% санкцій у вигляді позбавлення волі (що становить 30,8% від загальної кількості санкцій, які містяться в КК), тобто в 251 санкції використовувалася вказівка законодавця лише на максимальний розмір покарання.

КК Федеративної Республіки Німеччина у 314 санкціях, що передбачають покарання у вигляді позбавлення волі (56,07%), використовує вказівку законодавця на максимальний розмір покарання. У 246 випадків покарання у вигляді позбавлення волі обмежується зазначеними в санкції межами (43,93%).

У 114 санкціях КК Японії (або 36% від загальної кількості санкцій в КК) використовується вказівка законодавця на максимальний розмір покарання. І лише у 59 випадках покарання у вигляді позбавлення волі обмежується зазначеними в санкції межами (18,67%).

У КК Латвійської Республіки у 357 відносно-визначених санкціях (або 80,95% від загальної кількості санкцій у вигляді позбавлення волі чи 36,24% від загальної кількості санкцій в КК) використовується вказівка законодавця на максимальний розмір покарання. У 84 випадках покарання у вигляді позбавлення волі обмежується зазначеними в санкції межами (що становить відповідно 19,05% та 8,53%).

У КК Російської Федерації 273 норми вказаного типу (санкції з основним покаранням у вигляді позбавлення волі) побудовані шляхом визначення лише максимального строку позбавлення волі за те чи інше діяння, що становить 61,21% від загальної кількості санкцій у вигляді позбавлення волі. Лише 173 санкції, що становить 38,79%, містять визначені законом межі.

У діючому КК України 2001 року лише 177 санкцій, що становить 33,15% від загальної кількості санкцій у вигляді позбавлення волі або 12,77% від загальної кількості санкцій, що містяться в КК, мають вказівку тільки на верхню межу санкції. Зважаючи на значне зменшення кількості санкцій вказаного виду, в порівнянні КК УРСР 1960 р. та КК України 2001р., безперечно, слід зазначити певні позитивні досягнення діючого Кримінального кодексу. Але при подальшому удосконаленні кримінального закону, слід дотримуватися принципу побудови санкцій з вказівкою нижніх і верхніх меж. Звичайно, це не означає, що санкції по-

винні бути з дуже вузькими рамками. Такі санкції також позбавляють суд можливості індивідуалізувати покарання. Разом з тим, їх рамки повинні бути достатньо широкими для того, щоб суд міг підійти диференційовано до призначення покарання, з урахуванням всіх ознак складу злочину⁴.

Аналогічна позиція висловлювалася і Г.Л. Кригер, яка пропонувала встановлювати нижчі межі термінів покарання у вигляді позбавлення волі. На її думку, «побудова санкцій з вказівкою лише на верхню межу позбавлення волі допустима тільки по злочинах, що не представляють великої суспільної небезпеки, оскільки інакше стиратиметься грань між категоріями злочинних діянь»⁵.

З розвитком сучасного кримінального права учені висловлювали думку про те, що вища межа санкції за простий злочин повинна бути одночасно нижчою межею санкції за кваліфікований злочин⁶. Представляється, що законодавець повинен виключити можливість призначення за тяжчий вид злочину покарання, рівного або меншого, ніж за менш тяжкий вид того ж злочину. Адже, за загальним правилом, покарання за кваліфікований злочин повинне бути вище, ніж за некваліфіковане.

Так, Панченко П.Н. ставить під сумнів доцільність збереження в кримінальному законодавстві такого положення, при якому санкція кваліфікованого складу злочину «перекриває» санкцію простого складу, тобто поглинає її⁷. Наприклад, якщо санкція ч. 1 ст. 185 (простий склад) передбачає позбавлення волі на строк до 3 років, то санкція ч. 2 ст. 185 (кваліфікований склад) передбачає позбавлення волі на строк до 5 років; санкція ч. 3 ст. 185 (кваліфікований склад) передбачає позбавлення волі на термін від 3 до 6 років, а санкція ч. 4 ст. 185 (особливо кваліфікований склад) передбачає позбавлення волі на термін від 5 до 8 років. Законодавець, конструюючи таким чином санкції, розширює сферу судового розсуду, даючи можливість призначити менш суворе покарання за більш небезпечний злочин.

Санкції повинні бути внутрішньо погоджені між собою. Санкція повинна відповідати змісту суспільно-небезпечного, від якого охороняє суспільство кримінально-правова норма. Інакше кажучи, якщо санкції деяких норм Особливої частини КК збігаються, то повинний збігатися і суспільно небезпечний рівень цих діянь, і навпаки – якщо суспільна небезпека діянь приблизно однакова, то повинний збігатися розмір санкцій. Важлива проблема конструювання санкцій вбачається в невідповідності кваліфікуючих ознак і передбачених покарань.

Таким чином, приведений аналіз конструювання законодавцем нижніх і верхніх меж покарань в санкціях дозволяє зробити висновок про те, що санкції є недосконалі з погляду юридико-технічної побудови. В цілях одноманітної законодавчої оцінки протиправних діянь пропонується:

1) у санкціях норм, що передбачають відповідальність за тяжкі злочини, де вказана лише верхня їх межа, визначати нижні межі позбавлення волі;

2) вищу межу санкції за простий злочин встановлювати одночасно нижчою межею санкції за кваліфікований злочин. Це правило, до речі, в деяких випадках знаходить свою реалізацію в санкціях КК, наприклад, санкція ч. 1 ст. 294 КК (простий злочин) передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 8 років, а санкція ч. 2 ст. 294 КК (кваліфікований злочин) – від 8 до 15 років. Подібна позитивна ситуація спостерігається ще в декількох санкціях – ст. 316 КК (ч. 1 передбачає покарання у вигляді обмеження волі до 4 років або позбавлення волі до 3 років, а ч. 2 – позбавлення волі від 3 до 5 років); ст. 328 КК (ч. 1 перед-

бачас покарання у вигляді позбавлення волі від 2 до 5 років, а ч. 2 – позбавлення волі від 5 до 8 років). Але таких прикладів, на жаль, ми більше в КК не виявили.

Вказаний підхід до оптимізації санкцій норм Особливої частини КК усе-таки може бути значним кроком уперед. Даний підхід дозволить:

- 1) систематизувати санкції в окремих главах Особливої частини КК;
- 2) диференціювати санкції в межах закріплених категорій злочинів і міри покарань з урахуванням особливостей окремих видів злочинів;
- 3) погодити санкції в рамках категорій злочинів і забезпечити співвіднесення їхній між собою;
- 4) використовувати категорії злочинів, що вводяться в КК, як загальний знаменник для уніфікації Особливої частини КК.

1. Бородин С.В. Один из подходов к оптимизации санкций уголовных кодексов союзных республик // Укрепление законности и борьба с преступностью в условиях формирования правового государства. – М., 1990. – С. 74; **Брайнин Я.М.** Принципы применения наказания по советскому уголовному праву // Юридический сборник Киевского государственного университета. – 1953. – № 6. – С. 55; **Герцензон А.А., Исаев М.М.** Уголовное право. Общая часть. – М., 1948. – С. 25; **Карпец И.И.** Наказание: социальные, правовые и криминологические проблемы. – М., 1973. – С. 118; **Карпец И.И.** Уголовное право и этика. – М., 1985. – С. 15; **Коган В.М.** Уровни анализа эффективности уголовно-правовой нормы. // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1979. – Вып. 50. – С. 525. **2. Козлов А.П.** Уголовно-правовые санкции. – Красноярск, 1989. – С. 55. **3. Бородин С.В.** Один из подходов к оптимизации санкций уголовных кодексов союзных республик // Укрепление законности и борьба с преступностью в условиях формирования правового государства. – М., 1990. – С. 87. **4. Коган В.М.** Уровни анализа эффективности уголовно-правовой нормы // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1979. – Вып. 50. – С. 528; **Мальцев В.В.** О правилах построения уголовно-правовых санкций // Вопросы совершенствования уголовно-правовых норм на современном этапе. – Свердловск, 1986. – С. 25; **Коржанський М.Й., Щупаківський Р.В.** Санкції у кримінальному законодавстві України / Науковий вісник Дніпропетр. юрид. академії. – Дніпропетровськ, 2004. – № 1 (14). – С. 259–262. **5. Кригер Г.Л.** Построение санкций в новом уголовном законодательстве // Актуальные проблемы уголовного права. – М., 1989. – С. 116. **6. Проценко В.В.** Построение уголовно-правовых санкций при повторности преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1989. – С.16. **7. Панченко П.Н.** Особенности законодательной техники в уголовном праве // Законотворческая деятельность современной России: состояние, проблемы, совершенствование: Сб. статей: в 2-х т. – Н.-Новгород, 2001. – Т. 2. – С. 204.